

از واژه تا جمله

گردآورنده گان:

میدرضا رهنما، فاطمه ملایی

آوند اندیشه

۱۳۹۴

- سرشناسه : رهنما، حمیدرضا، ۱۳۴۷ -
 عنوان و پدیدآور : Rahnama, Hamidreza
 از واژه تا جمله / گردآورندگان حمیدرضا رهنما، فاطمه
 ملایی
 مشخصات نشر : شیراز: آوند اندیشه، ۱۳۹۴.
 مشخصات ظاهری : ۱۲۸ ص.؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
 شابک : 978-600-5631-66-1
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیا.
 یادداشت : کتابنامه: ص. [۱۲۳]-۱۲۶.
 موضوع : فارسی - اشتقاق
 موضوع : فارسی - نحو
 موضوع : فارسی - جمله‌سازی
 شناسه‌ی افزوده : ملایی، فاطمه، ۱۳۶۱ -
 شناسه‌ی افزوده : Mollaei, Faten.
 رده‌بندی کنگره : ۳۹۴ / ۴۴۰ / ۲۷۴۹ PIR
 رده‌بندی دیویی : ۴۵۴
 شماره‌ی کتابشناسی ملی : ۳۹۵۴۶۳۵

از واژه تا جمله

حمیدرضا رهنما، فاطمه ملایی

چاپ اول / ۱۳۹۴ / ۱۰۰۰ جلد / چاپ صبح امر:

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۶۳۱-۶۶-۱

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۳.....	تقدم
بخش اول تاریخچه فرهنگستان ۱۹	
۲۱.....	نشیوه‌ی نخستین واژه‌گزینی
۲۲.....	فرهنگستان نخست
۲۳.....	فرهنگستان دوم
۲۳.....	گرایش‌های جدید در واژه‌گزینی
۲۴.....	بررسی واژه‌های فرهنگستان اول
۲۵.....	تحلیل واژه‌های فرهنگستان در دسته‌های مختلف
۲۶.....	الگوهای واژه‌سازی در دفتر اول فرهنگستان مصوب فرهنگستان
۲۶.....	اضافه مقبوض
۲۶.....	اشتقاق
۲۷.....	فک اضافه
۲۷.....	اختصار
۲۷.....	واژه‌آمیزی
۲۸.....	منابع و مآخذ

بخش دوم آشنایی با حوزه صرف ۲۹

۳۱.....	صرف یا ساخت واژه
۳۱.....	واج‌شناسی
۳۲.....	صرف
۳۲.....	نحو
۳۳.....	معنی‌شناسی
۳۳.....	مفاهیم بنیادین صرف

۳۳	۱- واژه.....
۳۴	تصریف.....
۳۶	۲- تکواژ.....
۳۶	۱- ۲- تکواژ آزاد و مقید با وابسته.....
۳۷	۲- ۲- تکواژ قاموسی و دستوری.....
۳۷	واژه در زبان فارسی.....
۳۸	۱- فرایندهای واژه سازی در زبان فارسی.....
۳۸	۱- فرایندهای اصلی واژه سازی.....
۳۸	۱-۱-۱- اشتقاق.....
۳۸	۱-۱-۲- ترکیب.....
۳۹	۳- ۱- اشتقاق/ترکیب.....
۳۹	۲- فرایندهای صرفی و واژه سازی.....
۳۹	۱-۲-۱- قرط، گسیل با وا، کیری واژگانی.....
۴۱	۲- ۱-۲-۲- ادغام.....
۴۲	۳- ۱-۲-۳- سر واژه سازی.....
۴۲	۴- ۱-۲-۴- کوتاه سازی.....
۴۲	۵- ۱-۲-۵- تبدیل.....
۴۳	۶- ۱-۲-۶- پس سازی.....
۴۳	۷- ۱-۲-۷- تکرار.....
۴۳	ترکیب‌های نحوی واژگانی.....
۴۳	۱- ترکیب نهادی.....
۴۳	۲- ترکیب مفعولی.....
۴۳	۳- ترکیب اضافی.....
۴۴	۴- ترکیب وصفی.....
۴۴	۵- ترکیب بدلی.....
۴۴	۶- ترکیب متممی.....
۴۴	۷- ترکیب قیدی.....
۴۵	۸- ترکیب عطفی.....
۴۵	۹- ترکیب عددی.....
۴۵	اصطلاح.....

- ۴۵..... اصطلاح چیست؟
- ۴۵..... تفاوت اصطلاح با گروه نحوی
- ۴۶..... شباهت اصطلاح به گروه نحوی
- ۴۶..... تفاوت کلمه مرکب با گروه نحوی
- ۴۶..... شباهت کلمه مرکب به گروه نحوی
- ۴۷..... انواع کلمه مرکب از نظر معنایی
- ۴۸..... منابع و مآخذ

بخش سوم فعال کردن واژه سازی و استدلال در واژه گزینی ۴۹

- ۵۱..... ۱- اشتقاق ترکیب
- ۵۱..... ۱-۱- اشتقاق ترکیب
- ۵۳..... ۱-۱-۱ واژه های جدید
- ۵۳..... ۱-۲ می شوند
- ۵۴..... ۱-۱-۳ ها
- ۵۴..... ۱-۲ ترکیب
- ۵۴..... ۱-۲-۱ ترکیباتی که با عال ساخته می شوند
- ۵۴..... ۲- نحت (آمیزه سازی)
- ۵۴..... ۳- سرواژه سازی
- ۵۵..... ۴- ترخیم
- ۵۵..... ۵- کنار جینی
- ۵۷..... استدلال در واژه گزینی
- ۵۸..... ۱- استدلال سابقه
- ۵۸..... ۲- استدلال هم آوایی
- ۵۹..... ۳- استدلال هماهنگی
- ۵۹..... ۴- استدلال نگرش
- ۶۰..... ۵- استدلال گرایش
- ۶۰..... منابع و مآخذ

بخش چهارم مبانی علمی واژه سازی و واژه گزینی ۶۱

- ۶۳..... ۱- تعاریف
- ۶۴..... ۲- چند اصل موضوع علم واژه گزینی
- ۶۴..... الف) ضرورت علم آموزی

- ۶۴..... (ب) زبان فارسی به عنوان زبان علم
- ۶۴..... (ج) توانمندی زبان فارسی در واژه سازی
- ۶۵..... (د) اطمینان به معیار شدن واژه برگزیده
- ۶۵..... ۳- روش‌های مهم واژه‌گزینی
- ۶۶..... ۴- ضوابط واژه‌گزینی
- ۶۷..... منابع و مأخذ

بخش پنجم اختصار سازی ۶۹

- ۷۱..... اصطلاحات در زبان‌های اروپایی و انگلیسی
- ۷۲..... اختصارات در زبان فارسی
- ۷۲..... اختصارها در فارسی معاصر
- ۷۳..... ضرورت اختصار سازی
- ۷۳..... چگونگی اختصار سازی
- ۷۴..... علل عدم رواج اختصار سازی در زبان فارسی
- ۷۴..... منابع و مأخذ

بخش ششم فعل مرکب از سه منظر متفاوت ۷۵

- ۷۷..... منظر اول فعل مرکب در زبان فارسی
- ۷۷..... ۱- فعل مرکب در زبان‌های دنیا
- ۷۸..... ۲- فعل مرکب در زبان فارسی
- ۸۰..... ۳- تحلیل نظام فعل مرکب در زبان فارسی
- ۸۰..... ۳-۱ ترکیب
- ۸۰..... ۳-۱-۱ صفت و فعل کمکی
- ۸۰..... ۳-۱-۲ اسم و فعل
- ۸۱..... ۳-۱-۳ گروه حرف اضافه‌ای و فعل
- ۸۱..... ۳-۱-۴ قید و فعل
- ۸۱..... ۳-۱-۵ اسم مفعول و فعل کمکی مجهول ساز
- ۸۱..... ۳-۲ انضمام
- ۸۱..... ۳-۲-۱ مفعول صریح
- ۸۱..... ۳-۲-۲ گروه حرف اضافه‌ای
- ۸۲..... ۳-۳ ترکیب در برابر انضمام
- ۸۲..... ۳-۴ ترکیب و انضمام

۸۳	منظر دوم فعل مرکب از دیدگاه فرهنگ نویسی
۸۴	منظر سوم فعل مرکب در زبان فارسی
۸۴	معیارهای تشخیص فعل مرکب
۸۵	الگوهای فعل مرکب
۸۶	منابع و مأخذ

بخش هفتم فعل‌های جعلی در زبان فارسی ۸۷

۹۰	منابع و مأخذ
----	--------------

بخش هشتم ساختمان بند ۹۱

۹۳	عنصرهای ساختاری بند
۹۴	ملاک‌های شناسایی مبدالیه و متمم
۹۵	ملاک شناسایی ادات
۹۶	تکرار عناصرها
۹۶	منابع و مأخذ

بخش نهم اختار گروه ۹۷

۹۹	گروه فعلی
۹۹	الف- مسند + فعل رابط
۱۰۰	ب- گروه حرف اضافه‌ای + فعل رابط
۱۰۱	پ- متمم قیدی + بودن
۱۰۱	ت- فعل لازم
۱۰۱	ث- گروه اسمی + (را) + فعل متعدی
۱۰۲	ج- متمم مفعول بواسطه
۱۰۲	+ فعل متعدی
۱۰۳	ج- متمم مفعولی
۱۰۳	ح- متمم عامل
۱۰۳	خ- متمم مستندی فعل
۱۰۴	د- متمم ابزاری یا وسیله‌ای
۱۰۴	ذ- فعل + جمله متمم
۱۰۵	گروه اسمی
۱۰۵	گروه قیدی

۱۰۶.....	گروه صفتی
۱۰۷.....	گروه حرف اضافه ای
۱۰۸.....	منابع و مأخذ

بخش دهم ساختمان جمله ۱۰۹

۱۱۲.....	ارکان جمله
۱۱۳.....	جایگاه و ترتیب اجزای جمله
۱۱۵.....	اقسام جمله از حیث مفهوم و چگونگی بیان
۱۱۶.....	جمله نلی، جمله اسنادی، جمله بی فعل
۱۱۷.....	جمله مستقل، جمله ساده، جمله مرکب
۱۱۹.....	جمله پایه، جمله پیوسته
۱۲۰.....	تشخیص جمله پایه مرکب و پیوسته
۱۲۰.....	جمله‌های هر یک از اقسام
۱۲۰.....	جمله معترضه
۱۲۱.....	حذف در اجزای جمله
۱۲۱.....	۱. حذف فعل
۱۲۱.....	۲. حذف نهاد
۱۲۳.....	۳. حذف مسند
۱۲۳.....	۴. حذف مفعول
۱۲۳.....	۵. حذف متمم
۱۲۳.....	۶. حذف قید
۱۲۳.....	۷. حذف حرف اضافه
۱۲۳.....	۸. حذف حرف ربط
۱۲۳.....	۹. حذف همه‌ی اجزای جمله
۱۲۳.....	۱۰. در جمله‌های پاسخی
۱۲۴.....	منابع و مأخذ
۱۲۵.....	منابع و مأخذ

زبان بر حسب تاریخ و سبب انتقال اندیشه‌ها و مفاهیم در میان اعضای یک جامعه است، لذا امری اجتماعی محسوب می‌شود و جزیی از فرهنگ جامعه به حساب می‌آید؛ بنابراین وجود یک واژه منوط به آن است که مصداق چنین واژه‌ای یا مفهوم آن در فرهنگ موجود باشد. چنانچه مفاهیم یا مصداقی که در فرهنگ‌های دیگر موجود است در یک فرهنگ خاص موجود نباشد چگونه می‌توان انتظار داشت برای آن واژه از پیش در آن زبان واژه‌ای وجود داشته باشد. هر کدام از زبان‌های انسانی در تعداد محدودی واژه ساخته شده‌اند که واژگان آن زبان را تشکیل می‌دهند.

فرهنگ هر جامعه‌ای در طول تاریخ دچار تغییر و تحول می‌شود. زبان نیز همراه با تحول فرهنگی تحول یافته و با ملایمت برای مصادیق نو واژه می‌سازد. شاید بتوان گفت که نخستین تغییر با اهمیت در فرهنگ مردم ایران، پس از پیدایش تاریخ، در مواجهه با تمدن اسلامی بوده است.

دانشمندان ایرانی زبان عربی را غنی‌تر می‌دانستند، لذا کتاب‌ها و رساله‌های

خود را به زبان عربی می‌نوشتند و به همین دلیل زبان عربی زبان علمی و تقریباً رسمی مسلمانان جهان از جمله ایرانیان شد. قدرت فرهنگی و دینی و حتی نظامی این زبان زمینه‌ی ورود واژه‌های بسیاری را فراهم نموده است. هر چند در سه قرن اول، این لغات بسیار اندک است اما به تدریج در قرن چهارم تا ششم ورود این واژه‌ها و اصطلاحات عربی به شدت افزایش یافت. علت ورود لغات عربی در عوامل زیر خلاصه می‌شود:

۱. بعضی از واژه‌های عربی ساده‌تر از واژه‌های کهنه‌ی ایرانی به نظر می‌آمدند یا کامه‌ای ساده‌مایه‌ی گشایش در معنی می‌شد.
۲. در مقابل کلمه عربی، معادلی در زبان فارسی وجود نداشته است مانند واژه‌ها و اصطلاحات دینی و اداری.
۳. عربی دانی و عربی مدنی دانشمندان و نویسندگان و شاعران که به عمد لغات و واژه‌ها، اصطلاحات و ترکیبات عربی را استفاده می‌کردند و...

البته گاهی بعضی از اصطلاحات از ریشه‌ی ایرانی گرفته شده و بعد به صورت معرب به لهجه‌های فارسی رسوخ یافته است مانند طایفه، عمر، طعام و... علاوه بر این با تصرفاتی که ایرانیان در ظواهر مفردات عربی و معانی آن‌ها کرده‌اند، تعدادی از این واژه‌ها فقط از لحاظ ریشه عربی هستند و در معانی‌ای استفاده شده است که عربی‌زبانان با آن بیگانه‌اند.

متأسفانه زبان فارسی به همین نیز بسنده نکرد و چند فرهنگ ضعیف مانند مغول و ترک هم توانستند به زور خود را برای مدتی به فرهنگ اسلامی ایران

تحمیل کنند؛ اما آخرین فرهنگی که در مقابل فرهنگ ما قرار گرفته است فرهنگ پر نفوذ غرب است. این فرهنگ توانسته است با ارائه نوآوری‌های فراوان حتی در کوچکترین امور زندگی ما دخالت کند.

زبان فارسی همانند همه‌ی زبان‌ها، واژه‌های دخیل دارد و می‌توان گفت اصلاً زبان خالص و پاک یافت نمی‌شود. علت این امر تبادل فرهنگی، سلطه‌های نظامی و فرهنگی و دینی کوتاه مدت و یا درازمدت اقوام و ادیانی است که بر اهل آن زبان حاکمیت یا تسلط دارند. زبان فارسی نیز از این قاعده مستثنی نیست.

اگر هم زبان فارسی زبان قوی و رسا برای بیان مفاهیم علمی گذشته بود، اکنون دیگر این زبان تکاثری نیازهای علمی زمان حاضر را نمی‌داد. جامعه نو زبان نو لازم دارد. صحت آن بود که زبان فارسی توان ندارد و نمی‌تواند از پس اصطلاحات پزشکی، جراحی، شیمی برآید. نمی‌توان درباره‌ی اینان به فارسی سخن گفت غافل از این که هنوز هم همه‌جا این علوم را به نامی می‌خوانند که ایرانیان بر آن‌ها نهاده‌اند و دین گناه بی‌سوادیمان بر گردن زبان افتاده است.

با توجه به مطالب فوق ضرورت بررسی شیوه‌های متفلسفانه، واژه‌گزینی، ابداع شیوه‌های جدید و همچنین حضور مرجع صالحی چو فرهنگستان زبان جهت ترویج واژه‌های جدید بر کسی پوشیده نمی‌ماند. به همین دلیل مولفین این مجموعه کوشیده‌اند با بررسی نقطه نظرات صاحبان عقیده در این زمینه ابتدا شیوه‌های نخستین واژه‌گزینی و اولین گروه از فرهنگستان‌ها را مورد بررسی قرار دهند. سپس با بررسی اجمالی شیوه‌های جدید، دشواری‌های

وضع و ترویج واژه‌های نو را تجزیه و تحلیل نمایند.

از آنجایی که واژه سازی و واژه گزینی بدون شناخت پایه‌های زبان شناختی در زبان فارسی و انواع فعل در آن امکان پذیر نمی باشد، لذا بخش وسیعی از این کتاب به مقوله صرف و اقسام کلمه و افعال مرکب از سه منظر متفاوت اختصاص یافته است.

مدانی عالی واژه سازی و همچنین انواع فرهنگ‌های یک زبان و ضرورت ورود واژگان علمی و فنی به فرهنگ‌ها در بخش‌های پایانی لحاظ شده اند. این کتاب در ده بخش، انضمام قسمت مقدمه تهیه و تنظیم شده است.

زبانی که پیشینیان به کار برده ، جوابگوی نیازهای آن روز جامعه ما بوده است. ما می توانیم و باید بدو خدای ا که آن‌ها برای ما گذارده‌اند دستمایه قرار دهیم، ولی نمی توانیم تنها به آن بسند کنیم. باید اجازه دهیم زبان همگام با نیازها و تحولات شگرف جامعه‌ی امروز آزادانه پیش برود.

امروز با گذشت بیش از نیم قرن از دوران فرد گسترل اول، ظاهراً زبان فارسی عیب و نقصی در خود دارد. عیبش این است که بیس از حد، واژه‌های بیگانه به ویژه واژه‌های لاتین آمیخته است. نقصش هم این است که در مقابل اصطلاحات روز افزون علمی معادل فارسی ندارد. تلاش همه ما باید در جهت رفع عیب و نقص امروز زبان فارسی باشد.

فارسی زبانان برای تلاش در جهت رفع نقیصه زبانی چاره‌ای جز ساخت واژه‌های نو برای مفاهیم نو ندارند. تصمیم گیری در اختیار واژه نو منوط به داشتن آگاهی اجمالی از روش‌ها و ضوابط واژه گزینی است. بعضی از

دستوردانان به علت محصور بودن در چهارچوب‌های سنتی حاضر به پذیرفتن پیشنهادات جسارت آمیز در زمینه واژه سازی نیستند و شرایط زمان حاضر و نیازهای کنونی جامعه علمی را در نمی یابند. زبان فارسی از نظر واژه سازی از جمله زبان‌های قدرتمند دنیا محسوب می شود و از توانایی واژه سازی بالایی برخوردار است؛ اما آن چه سبب ورود واژه های دخیل در زبان فارسی شده است عواملی خارج از زبان نظیر سلطه های فرهنگی، دینی و نظامی اقوام بیگانه است.

از دیگر نقایص زبان فارسی کثرت افعال مرکب آن نسبت به افعال بسیط است که موجب عقیم شدن زبان و عدم زیایی نسبی آن می باشد. از بعد کاربردی نیز مسئله ای که فرهنگ نویسان زبان فارسی با آن روبرو هستند گنجاندن فعل های مرکب به عنوان مدخل های واژگانی در فرهنگ زبان فارسی است. افعالی که به لحاظ معنایی شفاف هستند و مجموعه بازی را تشکیل می دهند لازم نیست به عنوان مدخل های جداگانه فهرست شوند. اگر فعلی مرکب است پس احکام فعل هم بر آن مترتب است. دلیلی ندارد که آن ها را در فرهنگ وارد نکنیم مگر آنکه تعریف از مقوله فعل به کلی عوض شود.

برخی از متخصصین فن برای رفع نقص زبانی معتقد به واژه سازی درون متن هستند. آن ها معتقدند امتیاز اصلی این نوع واژه سازی در این است که بازده آن محدود نیست و به همین دلیل می تواند یک علاج قطعی برای کمبودهای واژگانی باشد.

روش ساخت و تولید واژه هر چه باشد موارد ذیل همواره باید مد نظر قرار گیرد:

۱. جامعه واژه کوتاه را ترجیح می دهد.
۲. مخاطبان به خوش آوا بودن واژه اهمیت می دهند.
۳. جامعه زبانی واژه‌ی یک جزئی را بیشتر می پسندد.
۴. جامعه زبانی ساخت بدون کسره اضافه را مناسب تر می داند.
۵. مخاطبان تحمل چندین نوآوری را در واژه سازی ندارند.

حمیدرضا رهنما

فاطمه ملایی

تابستان ۱۳۹۴